

L'Hospitalet de Llobregat, 1542-1594. Aproximació a l'estudi de la classe benestant*

ISAAC GARCÍA-OSES

Sortint de les muralles de Barcelona, al pla que s'estén des del Llobregat fins al Besòs, sempre ha hagut un reguitzell de pobles i viles que han tingut una dinàmica pròpia i diferent de la que duia la capital del Principat. Aquest treball pretén ser una aproximació a l'estudi de la pagesia benestant d'una d'aquestes poblacions als darrers moments del segle XVI, l'Hospitalet de Llobregat.

Les motivacions inicials d'aquest estudi estaven relacionades amb la constatació dels canvis socials i culturals que es podrien haver produït a la vila de l'Hospitalet de Llobregat arran del Concili de Trento. Les visites pastorals, que per als medievalistes havien aportat una important riquesa informativa, es presentaven, però, com una tipologia documental insuficient per a la investigació proposada. Ara bé, la forma metòdica de control dels comptes parroquials permetia un estudi de canvi no tan sols cultural sinó també social i econòmic. En el context de l'administració de les diferents confraries del terme apareixia relacionada una antroponímia que devia formar part de la pagesia benestant.

* Treball final del Màster d'Estudis Històrics, llegit al Departament d'Història Moderna de la Universitat de Barcelona el dia 26 de juny de 2013 davant un tribunal format pels professors Dra. María Ángeles Pérez Samper, Dr. Àngel Casals Martínez i Dr. Jaume Dantí i Riu (director), i que va obtenir la qualificació d'excel·lent.

El deute adquirit amb la parròquia, doncs, era l'element de caire econòmic que permetria aproximar-nos a la realitat d'algunes famílies pageses de l'Hospitalet de Llobregat.

L'estudi de l'endeutament pagès a través de les notícies a les visites pastorals de la segona meitat del segle XVI ens ha permès aproximar-nos a la classe benestant pagesa i poder observar-ne l'evolució en moments previs a la crisi del segle XVII. En tractar-se d'una àrea suburbana, el delta del Llobregat ha estat estudiat des de la vessant de la història local, obviant les relacions amb el context general. Per aquesta raó calia fer un estat de la qüestió i agrupar els estudis relatius a l'endeutament de la pagesia i a la transformació i formació d'aquest grup social. Les dades obtingudes a través de les visites canòniques situades en paral·lel amb les dades econòmiques obtingudes a partir de l'estudi dels dots maritals han permès anar traçant l'estructura del treball. En aquest sentit, en l'estudi es diferencien tres apartats: el primer descriu els possibles precedents de la pagesia benestant hospitalenca i la seva consolidació durant la segona meitat del Cinc-cents; en el segon es presenta una mostra de cinc famílies d'aquesta pagesia benestant consolidada i s'observa l'evolució del poder adquisitiu a través dels capítols matrimonials, i el tercer apartat fusiona l'estudi de l'endeutament pagès observat en les visites pastorals i el compara amb les aportacions dotals.

Les primeres notícies relatives a l'Hospitalet de Llobregat daten del segle X. La situació privilegiada del terme parroquial de Santa Eulàlia de Provençana —nom primigeni de la vila— al camí ral va contribuir a donar a la població una morfologia urbana allargassada que va perdurar fins ben entrat el segle XIX. Però no es pot entendre la vila sense la població dispersa en masies per tot el delta del Llobregat. Una d'elles era Torre Blanca, que estava situada davant de l'hospital de pelegrins de Santa Càndida i al seu al voltant es va iniciar el procés de concentració de la població, tot esdevenint l'eix articulador de la vida pública. Els moments previs al segle XV acabaren concretant la reorganització del terme parroquial tot diferenciant-lo en tres àrees de poblament: el nucli poblacional, els prats situats entre el Llobregat i la falda de Montjuïc i els prats de l'altra banda del riu, caracteritzats per l'hàbitat dis-

pers. Les ordinacions municipals del Quatre-cents van estipular que el consell local representés els propietaris de les tres zones amb un jurat per a cadascuna; però la segregació dels prats de la banda occidental del Llobregat va comportar que a mitjan segle XVI dos dels tres membres preceptius del consell local tinguessin casa a la vila i un, als prats.

Els fogatges de 1515 i de 1553 donen una idea de la distribució de la població de l'Hospitalet de Llobregat, com també de la diferenciació social. El terme comptava a inicis del segle XVI amb un total de 77 focs, que implicaria un total de 385 habitants, si s'aplica el coeficient 5. Tenint present que el fogatge és un document tributari i no demogràfic, l'antroponímia que hi apareix per l'Hospitalet de Llobregat ha permès intuir-hi 27 focs formats per nadius i 50 per forasters. Aquesta interpretació vindria a validar la importància del contingent humà occità que tantes vegades s'ha remarcat per al Cinc-cents català. Els fogatges també han contribuït a conèixer el panorama sociològic de la vila: s'han identificat 38 focs en què el cap de casa era propietari útil de la terra (el 50%), 23 focs corresponents a treballadors del camp (el 30%) i 16 focs on el cap de casa era artesà (el 20%). La situació inicial de l'estudi sobre la pagesia benestant de l'Hospitalet de Llobregat, per tant, és de completa hegemonia d'aquest grup social en detriment d'altres. Una pagesia benestant que miraria d'enfortir els lligams entre les famílies i protegir el patrimoni mitjançant els capítols matrimonials, ja que només aquelles unitats familiars que podien llegar un patrimoni considerable es veuen abocades a fer aquests capítols matrimonials.

El panorama social que es presenta per al segle XVII és de transformació, com en altres zones de Catalunya. La pagesia benestant, que fins aleshores havia significat el 50% de la població, es va reduir fins al 15%. El buit va ser ocupat pels treballadors del camp, que al segle XVI significaven el 30% de la població i van esdevenir el 45% del total, i per la menestralia rural, que va passar de ser el 20% de la població a un 40%. Es constata, doncs, una tendència a la baixa de la pagesia benestant que, per al cas de l'Hospitalet de Llobregat, s'agreuja a principi del segle XVIII i passà a significar el 10% de la població total, davallada que es relaciona amb la progressiva adquisició de terres del terme per part

de diferents agents socials de Barcelona i que anirà relegant els antics propietaris ja endeutats a la condició de masovers, llogaters i parcers del que havia estat el seu propi mas.

En l'estudi de les relacions familiars de la pagesia benestant de l'Hospitalet de Llobregat s'observa una dependència continuada de la branca vers el tronc del llinatge. A partir dels dots maritals, de les clàusules i de l'aparició de persones alienes a la família s'ha pogut observar la mobilitat social i el grau de dependència. En l'anàlisi de les cinc famílies que conformen la mostra de la pagesia benestant de la vila es porta a terme, sempre que és possible, la comparació del que s'ha identificat com a tronc del llinatge amb la possible branca. S'ha treballat sobre un total de disset capítols matrimonials per a les cinc famílies, distribuïts de la manera següent: cinc de la família Bosch, dos de les famílies Duran, Cerdanya i Modolell i sis de la família Oliver. El nombre de capítols matrimonials estudiats ha estat condicionat per la quantitat de fonts, però han quedat a bastament recollides les variants d'unió entre dues famílies.

En aquest sentit, per a la família Bosch s'han presentat els casos de l'acord matrimonial d'una cabalera i de l'hereu: Antiga Bosch va ser dotada amb un total de 170 lliures el 1567 per contraure matrimoni amb un cabaler de la família Oliver, i es va fer contraure matrimoni a Joan Bosch amb una cabalera de la família Martí, aportant ella un dot de 280 lliures el 1570. En tres anys de diferència, la família Bosch recuperà i augmentà l'import que havia pagat pel dot d'Antiga. Paral·lelament, s'ha documentat el model d'acord matrimonial en una branca d'aquest llinatge. En aquest cas, entren en funcionament altres mecanismes de protecció del patrimoni, com seria el matrimoni doble. El 1575, l'hereu Miquel Bosch va contraure matrimoni amb Elisabet Planes, cabalera, i Jeroni Planes, germà d'ella i hereu de la família, amb Àngela Bosch, cabalera. Les dues dones van ser dotades amb 170 lliures. L'aparició de Jaume Bosch, pare de Miquel i d'Àngela, com a fiador dels 100 ducats d'or estipulats als capítols matrimonials de Joan Bosch fa pensar en l'articulació de les relacions entre la branca i el tronc.

Es presenta també l'exemple de la família Cerdanya com a exponent d'una altra tipologia d'acord matrimonial entre dos llinatges. Mont-

serrat Cerdanya, hereu d'una família natural de Sant Boi de Llobregat, contragué matrimoni el 1564 amb Violant, pubilla de can Rigual, de Corbera de Llobregat. En haver-hi possibilitat de pèrdua i desintegració del patrimoni dels Rigual, Montserrat Cerdanya el va vendre a un parent de la seva muller per 600 lliures, que equivaldria, segons Montserrat mateix, al dot marital en forma de casa, terra, honors i possessions. D'aquesta unió es té constància del naixement de cinc fills, dels quals s'han identificat els capítols matrimonials d'una de les cabaleres, Margarida Cerdanya, que va ser dotada amb 300 lliures el 1580, i de l'hereu, Montserrat Cerdanya, que va acordar un dot de 200 lliures pel tercer matrimoni. Aquest llinatge serveix d'exemple clar per a observar la mobilitat social, econòmica i geogràfica de la pagesia benestant d'una vila suburbana cap a la ciutat de Barcelona, on s'integrarien a mitjan segle XVII en el gremi de blanquers.

Les famílies Oliver i Duran són les més antigues de l'Hospitalet de Llobregat, on se'n documenta la presència des del segle XIV, tot funcionant com a contrapès l'una de l'altra. La família Oliver era propietària de Torre Blanca, masia articuladora de la vila al segle XV, i també s'han identificat els seus membres com a administradors de l'hospital de Santa Càndida. Amb relació al llinatge Duran, tot i la seva antiguitat, no va ser fins a finals del segle XVI que va jugar un paper important en la política local, especialment encarnat en Joan Duran. Els capítols matrimonials d'aquestes dues famílies no ens han permès analitzar la política matrimonial, però sí observar la importància del llinatge i de les unions. Les dues famílies van acabar fent un enteranyinat amb els vincles familiars, especialment amb el llinatge Modolell, el darrer que és objecte d'estudi. I dins aquests vincles familiars, hom pot observar aspectes de la vida tan intensos com ara la participació en assassinats de membres de la mateixa família. En el cas concret dels Duran, la figura de Joan Duran i de la seva descendència permet també analitzar el progressiu endeutament des de mitjan Cinc-cents i la situació crítica dels anys trenta del segle XVII. Finalment, l'estudi presenta el cas del llinatge Modolell. Margarida, una cabalera de can Modolell, va contraure matrimoni amb l'hereu Joan Duran el 1580 i aportà un dot de 200 lliures,

una quantitat que s'assimila als dots que en aquells anys havien pagat les famílies Bosch o Cerdanya per les seves filles. Gràcies als capítols matrimonials i a l'establiment de vincles familiars, s'observa com es mantingué una dependència econòmica amb el cap del llinatge, Pau Modolell, pagès de Sant Just Desvern, ja que és a ell a qui varen recórrer per obtenir el consentiment davant determinades activitats, com ara el matrimoni. L'objectiu semblaria poder integrar-se en una altra família de l'Hospitalet de Llobregat, com és el cas dels Cerdanya. El nombre elevat de dones de la branca del llinatge vindria a consolidar-lo com a proveïdor de cabaleres per al mercat matrimonial, assegurant la integració d'aquestes en altres llinatges i la seva progressiva desaparició del cap a mitjan segle XVII.

En definitiva, s'ha cregut observar un augment del poder adquisitiu de les famílies estudiades posant en paral·lel les notícies d'endeutament de la pagesia benestant segons les visites pastorals, les quantitats dels dots maritals i els moments de construcció de les cases pairals.

En relació amb el deute adquirit amb la parròquia, se'n documenta un augment des de 1579, moment en què s'acordà iniciar les obres de reedificació de Santa Eulàlia de Mèrida, nova església situada a la vila i lluny de l'abandonada Santa Eulàlia de Provençana, «ecclesiam [...] que olim fuit ecclesiam parrochialis et matrix del Spitalet». L'obra comportà la imposició del trentè per als propietaris i d'un tall per als qui no tenien propietats, de manera que tots els vilatans «y contribuïsquen, pus tots tenen profit de la iglésia». El preu de la nova església implicà un cost de 5.000 lliures que el comú mirà de pal·liar amb la venda de censals —com ara al notari Jaume Pellicer— o de propietats —com ara can Rovira a Dorotea de Boixadors i de Casademunt, filla del senyor de Sant Miquel de Pontons—. Les obres començaren i les despeses augmentaren, havent de gastar els jurats entre 10.000 i 12.000 lliures addicionals per al forniment de l'altar, de les quals 4.000 es devien al noble Bernat de Pinós. Les referències al deute parroquial i a la situació crítica es regularitzà durant la primera dècada del Sis-cents. Una de les famílies que més apareix esmentada en les visites pastorals és la de Joan Duran, que el 1632 tenia un deute de 1.975 lliures, que obligà els des-

cedents a vendre deu propietats repartides pel terme i per poblacions del voltant.

Malgrat el deute adquirit, les famílies continuaren dotant les filles amb unes quantitats que superaven les 250 lliures de mitjana, una situació que contrasta amb la tònica de pagament dotal de principi del segle XVI, en què hem estipulat la mitjana entorn de les 75 lliures. Tot i que no és una suma significativa si es comparen les quantitats amb els dots aportats per la població barcelonina, es tracta d'una quantitat considerable, a la llum de la dinàmica econòmica rural de l'Hospitalet de Llobregat i considerant que els dots superiors a 150 lliures però inferiors a 500 corresponien a una pagesia benestant formada per grans propietaris útils, com a les comarques gironines. Una explicació que es podria entendre a la llum del context econòmic general basat en la productivitat de les terres de conreu i l'activitat comercial amb Barcelona i els seus agents socials. El mercat dotal de la segona meitat del Cinc-cents experimentà una forta inflació que va obligar les famílies a endeutar-se cada vegada més per poder pagar les quantitats estipulades.

L'erecció de la masia can Sumarro, propietat de la família Cerdanya, de l'Harmonia, masia de la família Oliver, i d'una talaia de la masia dels Duran corresponen als anys vuitanta del segle XVI, moment que coincideix amb el punt inicial de les notícies d'endeutament amb els comptes parroquials, però també amb el canvi en la política dotal. Si es comparen els tres indicadors anteriors amb l'evolució del preu de la quartera de blat, de la lliura de carn i del jornal, es pot observar com la inflació dels dots, per exemple, coincideix amb la punta més alta del preu de la quartera de blat (2 lliures, 15 sous) i de la lliura carnissera (5 sous). Un indicador més de l'evolució del poder adquisitiu és l'anàlisi de diversos testaments de tres generacions dins una mateixa família. En relació amb aquest aspecte, s'observa que Montserrat Cerdanya, a partir de les quantitats llegades, va acabar el segle XVI amb un patrimoni de 6.560 lliures; el seu fill Montserrat Cerdanya tenia un patrimoni valorat en 4.440 lliures a principi del Sis-cents, i el nét d'aquest darrer, Miquel Cerdanya, blanquer de Barcelona, podria disposar d'un patrimoni valorat en 6.000 lliures a mitjan segle XVII. Tres dades que mar-

quen un inici favorable, uns anys de decadència i un cert redreç cap a mitjan xvii.

En resum, la pagesia benestant de l'Hospitalet de Llobregat estava formada per grans propietaris útils. Per una banda, l'estudi ha documentat una inflació del mercat matrimonial a partir de la dècada de 1570, que augmenta en gairebé un 150% en comparació amb els dots de principi de la centúria. Els capítols permeten estudiar les polítiques matrimonials d'aquesta pagesia benestant, que concerta casaments amb famílies de poblacions properes. A més, la consulta d'aquesta tipologia documental, completada amb els testaments, contribueix a comprovar la mobilitat social d'algunes de les famílies estudiades, com ara els Cerdanya, els quals, en menys de cinquanta anys, van passar del camp a la ciutat i de pagesos a blanquers. Finalment, la documentació de la construcció i millores d'algunes de les masies més significatives del terme entre 1580 i 1597 sembla contradir l'endeutament parroquial, constatat a partir de 1580 i fins a 1610.

A mesura que acabava el segle xvi i al començament de la centúria següent, aquest grup social experimentà una reducció en nombre i en capacitat econòmica, evidenciant una pèrdua de poder adquisitiu durant les primers dècades del segle xvii. La construcció d'un temple parroquial que s'endarrerí més de quinze anys, quan s'havia d'enllestir en quatre, podria ser causa i conseqüència del deute parroquial documentat en les visites pastorals. Si el pagament dels dots abans o després de celebrar les esposalles ens podria marcar períodes de crisi, l'augment de les quantitats a partir de mitjan segle xvi ens ha permès observar que l'estabilitat econòmica és prou evident fins a finals de la centúria.

Per l'aparent contradicció i paradoxa que representa, el treball conclou que el manteniment d'un determinat estatus social que es desprèn dels capítols matrimonials va comportar deixar de banda les responsabilitats socials adquirides amb la autoimposició del trentè.